

MEHMED ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ

Selim DEMİRCİ*

Hayatı

Mehmed et-Trabzonî ismine yazmalardaki kayıtlardan ve destekleyici bazı karinelere hareketle vâkıfız. Benzer ismi taşıyan Mehmed el-Medenî et-Trabzonî ve Mehmed et-Trabzonî'nin farklı kişiler olduğunu tartışmaya imkân sağlayan, *Nuhbetü'l-fiker* üzerine yapılmış olan *Hâşiyetü Nuhbeti'l-fiker* ve *Tertübü evâil-i âyâtü'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ* isimleriyle anılan eserlerdir.

Nuhbetü'l-fiker ve üzerine yazılan *Nüzhetü'n-nazar* isimli şerh genel olarak hadis tarihi özel olarak Osmanlı hadis kültürü açısından vurgu yapılan klasik metinlerdendir. Her iki eser üzerine hâşiyeye ve şerh türü pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan birisi de h. XII./m. XVIII. asra ait olan ve Mehmed el-Müderri tarafından Bursa'da istinsah edilen nüshadır. Bu nüshanın müellifinin Üstâz Mehmed et-Trabzonî olduğu kaydedilmiştir. Ancak bu isim bazı akademik çalışmalarda Mehmed el-Medenî et-Trabzonî ile karıştırılmıştır.¹

Mehmet Efendi veya Mehmed et-Trabzonî'nin hayatı, tahsil süreci, vazifeleri ve eserleriyle ilgili -göz atabildiğimiz çalışmaların sunduğu imkânlar nispetinde- detaylı malumata sahip değiliz. Yazmadaki kayıtlarda Mehmed/Muhammed et-Trabzonî şeklinde kaydedilmiş bilgi dışında da ismine dair tafsilatlı bir şecere bilgisi yoktur. Ancak kuvvetli bir ihtimal olarak bu kişinin Mehmed el-Medenî et-Trabzonî olmadığı söylenebilir. Zira Medenî'nin biyografisine dair kayıtlar ve kronolojik bazı veriler ikisinin farklı kişiler olmasını gerektirmektedir. Çünkü Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin tahsil sürecini yürüttüğü vakitlerde Bursa'da kâdî, mutasarrıf, cami görevlisi ve üstâz başka bir Mehmed et-Trabzonî bulunmaktadır. Hâlbuki Medenî'den bahseden çalışmalarda onun ne Bursa serüvenine ne de kadılık görevine değinilmemektedir. Bürokratik işler açısından kayda değer olan bu görevin, hakkındaki anlatımlarda ve bizzat Mehmed el-Medenî et-Trabzonî kendisinden bahsederken karşımıza çıkması beklenirdi. Yani Bursa şehrinin, buradaki kadılık ve mutasarrıflık görevinin gözden kaçmış olması pek makul değildir. Nitekim Mustafa Celil Altuntaş da *Hâşiyeye alâ Nuhbeti'l-fiker*'den bahisle "yüzyılımın başlarında vefat eden Mehmed et-Trabzonî isimli başka bir müellif vardır ve *Nuhbe* hâşiyesi ona aittir" diyerek² iki ismin ayrı kişiler olduğuna dikkat çekmiştir.

Bu hususu teyit edecek bazı karinelere de söz edilmelidir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Mehmed el-Medenî et-Trabzonî hakkındaki biyografik anlatılarda onun Trabzon > Şam > Mısır > Hicaz odağında ilerleyen bir tahsil sürecinden bahsedilmektedir.³ Çalışmalarda Mehmed el-Medenî et-Trab-

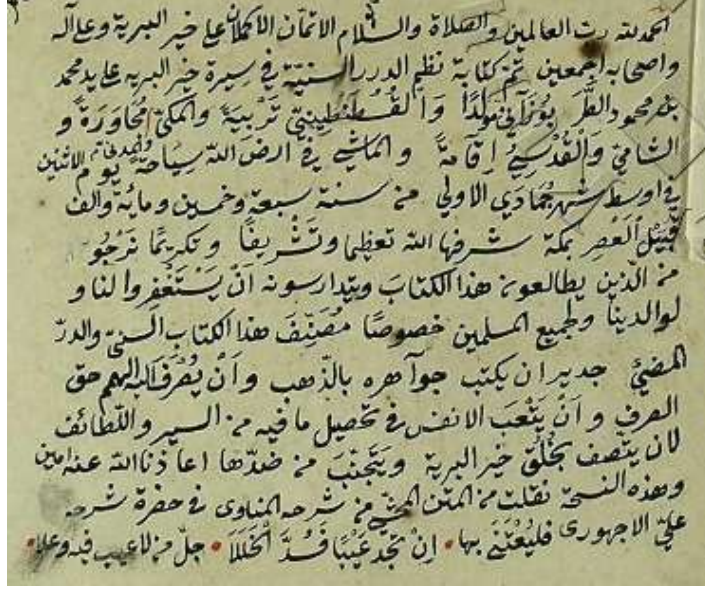
* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, selimdemirci@trabzon.edu.tr

¹ Meseleyi, hâşiyenin önemini ve literatürdeki yerini detaylı bir şekilde ele alan bir çalışma tarafımızca *Nuhbetü'l-fiker Şerhi Üzerine Yazılan Bir Hâşiyenin Trabzonlu Müellifini Tespit Sorunu* başlığıyla *Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Aralık sayısında neşredilmek üzere hazırlanmıştır.

² Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlimi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 122.

³ Medenî'nin hayatı ve eserleri için bk. Ali Benli, "Trabzonî Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 41/304; Ali Bulut, "Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî Ve Risâle Fi Beyânî Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420; Nihat Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri", I. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015), ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/419-427; Murat Sula, "Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî ve Ruseyyiletün fi Beyân al-Fâzileti Yestevî Fiha'l-Mufredu ve'l-Müsennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risâlesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Eyüp Öztürk, "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirî Söyleme Karşı İtirazları", I. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015), ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/407-408.

zoni'nin Bursa'yla alakasına hiç değinilmemiştir. Mehmed el-Medenî et-Trabzonî de üzerinde iz bırakan tüm şehirlerden söz ederken Bursa'dan hiç bahsetmemiştir. Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin üzerinde iz bırakan şehirleri öne çıkaran bu ayrıntı 1157/1744 senesinde Mekke'de istinsah edilen ve Irâkî'ye ait olan *ed-Dürerü's-seniyye fi nazmi sûreti hayri'l-beriyye* adlı eserde yer almıştır. Buna göre Mehmed el-Medenî “Trabzon'da doğmuş, İstanbul'da (Kostantiniyye) eğitim görerek yetişmiş, Mekke ve Medine'de mücâvir olmuş, Şâm ve Kudüs'te yaşamış (ikamet etmiş)” bir kimsedir.⁴

Resim 1: Bahsi geçen şehirlerin ve bilgilerin yer aldığı varak

Bunların yanı sıra tayin ve terfilerin kayıt altına alındığı hurufat defterlerinde yer alan bazı kayıtlar da dikkat çekicidir. Bu kayıtlara göre *Trabzonî Mehmed Efendi* başlığıyla h. 1147 (1079-1154/25) tarihli bir mescid ve cami görevinden bahsedilir.⁵ Buna göre Mehmed Trabzonî isimli bir görevlinin atanması söz konusudur. Ayrıca başka bir kayıta da yine *Trabzonî Mehmed Efendi*'nin h. 1203 (1074/12) tayininden bahsedilir.⁶ Bu iki kayıt dikkate alındığında *Trabzonî Mehmed Efendi* cami ve mescidle ilgili görev salahiyeti olan bir kimsedir. Hem Bursa'da görevli hem de Trabzonî nisbeli bir Mehmed Efendi'dir. Ancak en azından Medenî'nin vefat tarihi (1200) dikkate alındığında 1203'te hayatta olan, Bursa'da bulunan başka bir Mehmed et-Trabzonî söz konusudur. Hatta biri hicri on ikinci asrın başlarında kadılık yapan diğeri de h. 1203'te göreve atanan olmak üzere Bursa'da iki tane Mehmed et-Trabzonî'den dahi bahsedilmesi imkân dâhilindedir.

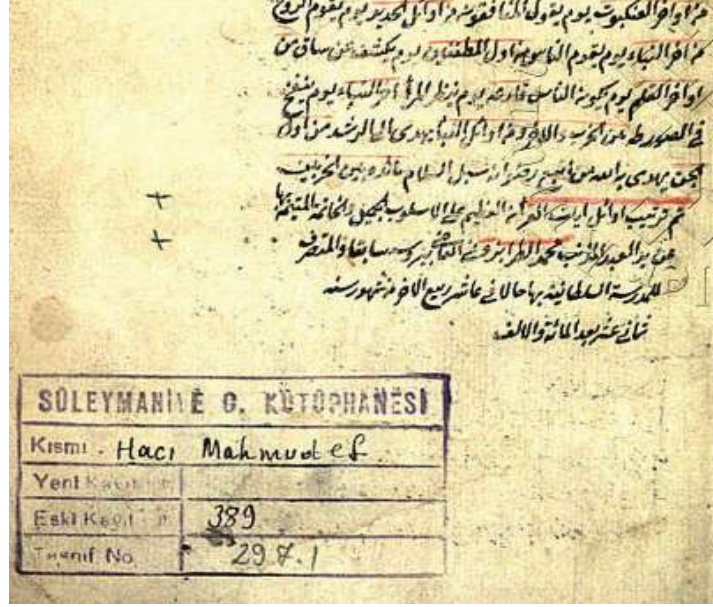
Bu noktada önümüzde değerlendirilmesi gereken bir başka malumat daha bulunmaktadır. Yine çoğu çalışmada Mehmed el-Medenî et-Trabzonî ismine nispet edilen *Tertibü Evâil-i âyâtî'l-Kur'ân 'alâ hurûfî'l-hicâ* isimli eserdeki bazı kayıtlarda da dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Anlaşıldığına göre bu eser de ele alınan *Nuhbe* hâşiyesi gibi Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'ye değil başka birine (yani Mehmed et-Trabzonî'ye) ait olmalıdır. Ferağ kaydındaki ibare hem Mehmed et-Trabzonî'nin başka bir vasfını hem de *Nuhbe* hâşiyesinin müellifinin bir özelliğini daha belirginleştirmektedir. Ferağ kaydında

⁴ Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-İrâkî, *ed-Dürerü's-seniyye fi nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002), 27a. Ayrıca bk. Ali Bulut, “Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî ve Risâle Fî Beyânî Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidî'l-Mühimme Adlı Eseri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 362-363; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12.

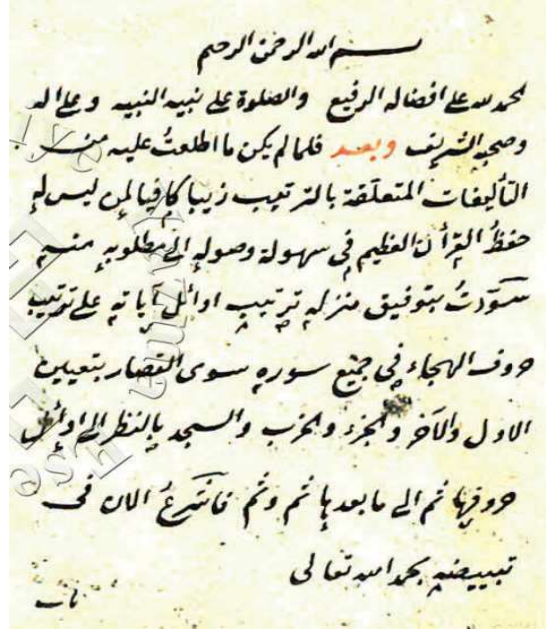
⁵ Necibe Arvas, *Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 79.

⁶ Mine Aslangiri, *Bursa Hurûfât Defterleri (1750-1800)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019), 65.

müellif kendisini, “Hicrî 10 Rabiulahir 1118’de (22 Temmuz 1706 senesinde) Bursa sâbık kadısı ve Bursa’daki Sultaniye Medresesi’nin (Yeşil Medrese) hâlihazırdaki mutasarrıfı” şeklinde tanıtmaktadır.⁷ Bu tarih hâşiyeden birkaç yıl önceye tekabül etmektedir. Satırların sahibi önceden kadılık yapan ve ilgili tarihte mutasarrıflık görevi ile meşgul olan bir kimsedir. Kadılık görevinin bir kemal ifade ettiği ve bir süre önce bırakıldığı düşünülürse çok genç bir yaşta olmayan Mehmed et-Trabzonî, ilmiyeden birinin ifa edebileceği kadılık görevini yürüten, Bursa’da mukim ve hâşiyenin de müellifi olması muhtemel kimsedir.

Resim 2: Tertîbü Evâil-i âyâtî'l-Kur'an 'alâ hurûfî'l-hicâ isimli eserdeki mezkûr kayıt

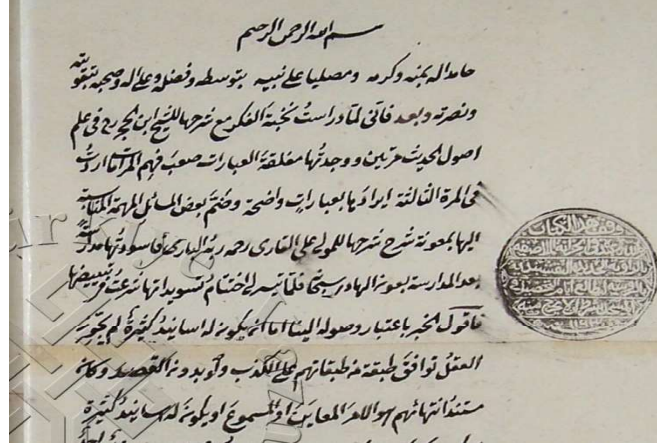

Resim 3: Tertîbü Evâil-i âyâtî'l-Kur'an 'alâ hurûfî'l-hicâ isimli eserin girişi

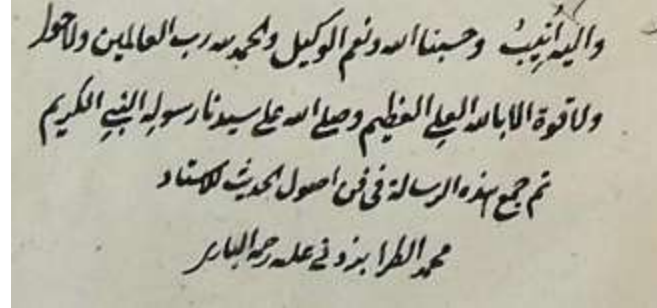
⁷ Bk. Mehmed Trabzonî, *Tertîbü Evâil-i âyâtî'l-Kur'an 'alâ hurûfî'l-hicâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389), 70a. Kayıttaki ifade şöyledir: “Temme tertîbü evâil-i âyâtî'l-Kur'ânî'l-'azîm... ‘an yedi'l-'abdi'l-müznib Mehmed et-Trabzonî el-Kâdî bi Bursa sâbiken ve 'l-mutasarrif il medreseti's-Sultâniyeti bihâ hâlen fi 'âşiri rabîlâhîr min şuhûrin senete semâniye 'aşere ba'de'l-mieti ve'l-elf.” ifadeleri karşılaştırmak ve nüshanın içeriği için bk. Süleyman Gür, “Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî ve Tertîbü Evâil-i Âyâtî'l-Kur'an 'Alâ Hurufî'l-Hicâ İsimli Eseri”, *Tarihî, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 2/703.

1118 istinsah tarihli bu nüsha Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'ye ait olsaydı, *Nuhbe* hâşiyesinden dört yıl önce istinsah edilmiş olan bu eserden, muhtemelen Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin ilk kitabı olarak bahsedilecekti. Hem de onun 17-18 yaşlarında yazdığı bir eser olarak söz edilecekti. Hâlbuki öncesinde de kadılık görevi yapmış, mutasarrıf bir kimseden bahsedilmektedir. Burada da müellif, Mehmed el-Medenî et-Trabzonî değil muhtemelen Mehmed et-Trabzonî'dir.

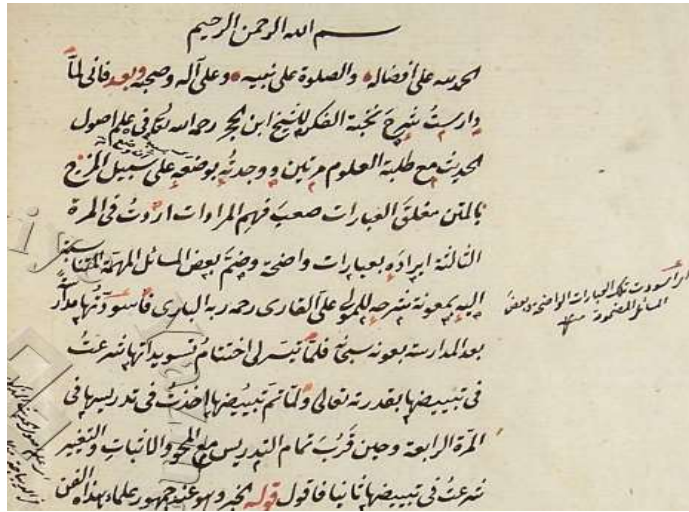
Bu anlamda *Nuhbe* hâşiyesindeki kayıtlar da dikkat çekicidir. Aşağıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi bahsi geçen ve okunan eserin müellifi olarak Mehmed et-Trabzonî kaydedilmiştir.

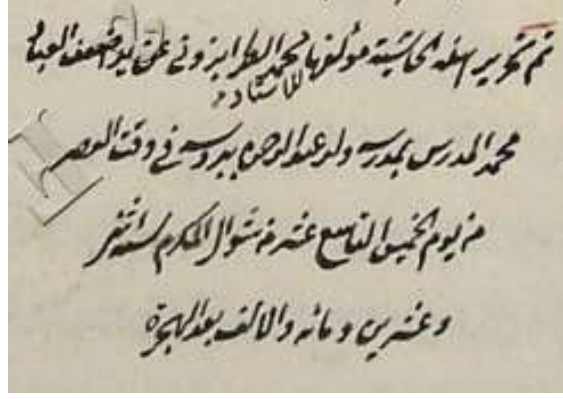
Resim 4: Bursa İnebey, Haracı 350 nolu *Nuhbe* hâşiyesinin takdimi

Resim 5: İlk altı varaklık kısmın ferağ kaydı

Resim 6: Yazmanın ikinci kısmının girişi

Resim 7: Yazmanın ikinci bölümünün ferağ kaydı

Bu ifadelerden hâşiyenin müellifinin Mehmed et-Trabzonî olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda ilk metnin ferağ kaydında rahmetle anılan Üstâz Mehmed Trabzonî buradaki kayıta duasız anılmıştır. Nüsha Bursa Veled-i Abdurrahman Medresesi'nde 1122 senesinde ve yine ismi Mehmed (ve müderrislik görevi de yürüten) biri tarafından yazılmıştır. Bu yazmada ayrıca hâşiyeye notları da bulunmaktadır. Bu kenar notlarının esere, dördüncü kez okunurken (ki mukaddimedeki eserin iki kere temize çekildiği belirtilmektedir, buna göre ikinci kez temize çekilirken de denilebilir) müellif tarafından konulmuş açıklamalar olduğu anlaşılmaktadır. Zira her notun sonunda yer alan *min kelâmi 'l-musannif* şeklindeki işaret de bu duruma delalet etmektedir.⁸

Her iki mukaddime ve ferağ kayıtlarına bakıldığında temel soru ilk varaklardaki metnin kime ait olduğudur. Zira açıklamalarda ikinci kısmın müstensihinin Mehmed el-Müderris, eserin sahibinin ise Mehmed et-Trabzonî olduğu açıkça belirtilmiştir. Kayıtlarda ilk altı varaklık kısmın istinsah tarihine, yazıldığı yere temas edilmemesi ve müellifinin de rahmetle anılması dikkat çekmektedir. Özellikle ilk altı varağın bir “cem‘/derleme” olduğunun söylenmesi, müellifin önce bir özet/takdim yaptığı sonra da okumalarda bunu yeni notlarla zenginleştirdiği ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Aksine ilk metnin, ikinci kısmın bir özü (veya ihtisarı) olması ve ilk altı varağın içeriği göz önünde tutulduğunda müstensih Mehmed el-Müderris'in ilk altı varaklık bölümü, ikinci kısmın istinsahından sonraki bir zamanda buradaki açıklamalardan iktibas ederek özetle derlediği düşünülebilir. Kullanılan cem‘ fiili de bu düşünceye kapı aralamaktadır.

Eserleri

1. Hâşiyetü Nuhbetü'l-fiker

Eserin hali hazırda bilebildiğimiz tek nüshası Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccioğlu koleksiyonunda 350 kayıt numarasıyla mahfuz bulunan, 67 varaktan oluşan kopyadır. 66b'de yer alan ferağ kaydından anlaşıldığına göre h. 1122 tarihinde Bursa'da istinsah edilen bu kopyanın müstensihi Mehmed/Muhammed el-Müderris'tir. Takdim bilgilerinden anlaşıldığına göre yazmanın telifi, İbn Hacer'in meşhur hadis usulü eseri olan *Nuhbetü'l-fiker*'in ders ortamında okuması esnasında gerçekleşmiştir. *Nuhbetü'l-fiker*'deki kapalı ifadeler ve dersi takrir eden hocanın lüzumlu gördüğü izah yerleri hâşiyenin de içeriğini şekillendirmiştir. Ancak eserde asıl belirleyici ve yönlendirici olan Ali el-Kârî'nin *Nuhbetü'l-fiker* şerhi olmuştur. Detaylı yorumlar yerine kısa açıklamalarla yetinilen hâşiyede uzun münakaşalara, ıstılahların tarihî akışına ve kavramsallaşma sürecine girilmemiştir. Ancak risâleyi önemli

⁸ İşaret, takdimin yer aldığı nüshada hâşiyeye notunun sonunda görülmektedir. İşareti karşılaştırmak için bk. Okan Kadir Yılmaz, *İsam Tahkiki Neşir Kılavuzu* (İstanbul: İSAM, 2018), 162.

hale getiren, yazımının Osmanlı âlimlerinin usûl sahasında telife giriştikleri bir asra tekabül etmesi ve *Nuhbe*'nin etkisini göstermesidir. Sonraki dönemlerde yaygın olan kitaplarda kendisinden söz edilmesinin ise son derece dikkat çekicidir.

2. *Tertîbü evâil-i âyâtî'l-Kur'ân 'alâ hurûfî'l-hicâ*

Kur'an ilimleri literatürü kapsamında değerlendirilebilecek olan bu eser, âyetlerin Kur'an'daki yerlerinin tespitini kolaylaştırmak için hazırlanmış bir mu'cem izlenimi vermektedir. Eser müellifin, Bursa Sultaniye Medresesi mutasarrıflığı (mülki amir) görevini yürüttüğü yıllarda 10 Rebiulâhîr 1118'de (22 Temmuz 1706) tamamlanmıştır. Kitabın günümüze ulaştığı bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 389 numarada kayıtlıdır. Arapça yazılan ve 70 varaktan ibaret olan bu kitabın ismi zahriyye sayfasında *et-Teshîl ve l-Tertîb* şeklinde kaydedilmiştir. Eserin mukaddimesinde ise müellif, hece harflerine göre âyet başlarını tertip etmeyi (tertîbü evâ'ili âyâtîh 'alâ tertîbi hurûfî'l-hicâ') amaçladığını, hatimede ise Kur'an-ı Azîm'in âyetlerinin başlarını tertip etmenin (tertîbü evâilî âyâtî'l-Kur'ânî'l-'Azîm) tamamlandığını ifade etmektedir. Mehmed et-Trabzonî özellikle hâfiz olmayanların Kur'an'la ilgili bir malumata kolay bir şekilde ulaşabilmesini sağlamak için yazdığı *Tertîb*'de âyetlerin başlarını alfabetik sıraya göre sıralamıştır. Ayrıca o, âyetlerin yerlerini tayin ederken sûrelerin başını, sonunu, secde yerlerini, cüz ve hizipleri de dikkate almıştır.⁹ Günümüzde olduğu gibi internet ve dijital imkânların, daha detaylı Kur'an mu'cem ve fihristlerinin bulunmadığı bir dönemde yazılan eserin özellikle o dönem için araştırmacılara son derece kolaylık sağladığı açıktır.¹⁰

Kaynakça

- Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Arvas, Necibe. *Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Aslangiri, Mine. *Bursa Hurûfât Defterleri (1750-1800)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Aysan, Mehmet Ali. *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî Fenni Usulî'l-Hadis: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Benli, Ali. "Trabzonî Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bulut, Ali. "Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî ve Risâle Fî Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420.
- Dugaym, es-Seyyid Mahmud. "eş-Şeyh Mehmed Trabzonî el-Medenî ve Rihletuhû ile's-Şâm ve Mısır". *el-Haya Dergisi*. Erişim: 27.07.2023. https://www.dr-mahmoud.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1344:-14--1430-----&catid=18&Itemid=33

⁹ Bk. Mehmed et-Trabzonî, *Tertîbü evâ'ili âyâtî'l-Kur'ân 'alâ hurûfî'l-hicâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 389), 1b, 70a.

¹⁰ Eser hakkında daha detaylı bilgi için bk. Süleyman Gür, "Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî ve Tertîbü Evâil-i Âyâtî'l-Kur'ân 'Alâ Hurûfî'l-Hicâ İsmli Eseri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 2/703-710. Ayrıca bu kısma katkısı için Enes Büyük'e müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

- Gür, Süleyman. “Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî ve Tertîbü Evâil-i Âyâtî'l-Kur'ân 'Alâ Hurufî'l-Hicâ İsimli Eseri”. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*. ed. Temel Öztürk vd. 2/699-710. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023.
- İrâkî, Abdurrahim b. Huseyn Zeynuddin. *ed-Dürerü's-seniyye fi sîreti Hayri'l-beriyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002, 5b-37a.
- Öztürk, Eyüp. “Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*. Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/407-408. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Sula, Murat. “Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletün fi Beyân al-Fâziletî Yestevî Fiha'l-Mufredu ve'l-Müsennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risâlesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110.
- Trabzonî, Mehmed Efendi. *Hâşiyetü Nuhbetü'l-fiker*. Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 350.
- Trabzonî, Mehmed Efendi. *Tertîbü Evâil-i âyâtî'l-Kur'ân 'alâ hurûfî'l-hicâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389.
- Uzun, Nihat. “Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*. Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/419-427. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Yıldırım, Sefer-Irmak, Mustafa. “Mehmed et-Trabzonî ve 'Ucâletu'z-zâd fi şerh-i Zuhri'l-me'âd fi mu'ârazati Bânet Su'âd Adlı Eseri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2022), 82-103.
- Yılmaz, Okan Kadir. *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*. İstanbul: İSAM, 2018.

